SO SÁNH CÁCH NÓI LÁI TRONG TIẾNG VIỆT VÀ VERLAN TIẾNG PHÁP

ĐƯỜNG CÔNG MINH*

Ngôn ngữ, với tư cách là một hệ thống, có thể không có tính giai cấp, ví tất cả mọi thành viên của cộng đồng đều có thể sử dụng các yếu tố từ vựng, các quy tắc ngữ pháp, các phương thức biểu hiện để phục vụ mục đích giao tiếp. Tuy nhiên, ở cấp độ lời nói, các thành viên sử dụng ngôn ngữ, với thói quen và môi trường xã hội, nghề nghiệp lại tạo ra những lớp từ (couches lexicales) mang dấu ấn xã hội, nghề nghiệp. Một trong những "sản phẩm" đó là tiếng lóng (argot). Nói lái là một trong những phương thức rất hiệu quả để tạo ra tiếng lóng.

Trong bài viết này, chúng tôi thử khảo sát, so sánh hiện tượng nói lái trong tiếng Việt và verlan trong tiếng Pháp mà chúng tôi cảm nhận được nhiều nét tương đồng.

I. Nói lái trong tiếng Việt

Trong tiếng Việt, có lẽ nói lái xuất hiện từ lâu. Chúng tôi chưa gặp một tài liệu nào đề cập chính xác về vấn đề này, nhưng trong truyện dân gian như các mẫu chuyện về Trạng Quỳnh, người ta đã sử dụng rất nhiều trường hợp nói lái (như *đá bèo*; đại phong → gió lớn → đổ chùa → *tượng lo* → lọ tương; v.v.). Nói lái cũng được bà Hồ Xuân Hương sử dụng như một phương thức tu từ để gây ấn tượng mà vẫn tránh sử dụng những ngôn từ phàm tục trong nhiều bài thơ, chẳng hạn, bài "Kiếp tu hành"

Thuyền từ cũng muốn về Tây Trúc,

Trái gió cho nên phải lộn lèo.

Hay bài "Chùa Quán sứ"

Quán Sứ sao mà cảnh vắng teo

Hỏi thăm sư cụ đáo nơi neo.

Chày kình, tiểu để xuông không đấm,

Tràng hạt, vài lần đếm lại đeo.

---

* PGS. TS. Khoa tiếng Pháp, Trường Đại học Hà Nội

Ngay từ giữa thế kỷ 20, nhà ngôn ngữ-dân tộc học người Pháp Haudricourt cũng đã phát biểu: "Nói lái là biện pháp tu từ độc đáo của tiếng Việt được thực hiện bằng cách chuyển đổi phụ âm đầu, phần vần hoặc phần thanh điệu của các âm tiết trong tổ hợp để tạo nên một từ ngữ có nội dung mới. Nói lái thường được dùng trong văn phong châm biếm, đả kích hoặc bông đùa".

Nói lái trong tiếng Việt cũng như verlan tiếng Pháp đều là cách đảo ngược từ hoặc nhóm từ. Người ta không gặp yếu tố địa lý trong verlan tiếng Pháp, nhưng nói lái tiếng Việt mang đậm dấu ấn phương ngữ.

Nói lái tiếng Việt dễ thực hiện với những từ song tiết (bisyllabique), người ta đảo âm tiết với một vài yếu tố khác. Người miền Bắc, thường chỉ đảo âm tiết mà không đảo dấu (thanh) ở các vị trí.

Ví dụ: đấu(1) tranh(2) → tránh(2) đâu(1): dấu (thanh) sắc của âm tiết (1) vẫn giữ ở vị trí âm tiết thứ nhất và gán vào âm tiết (2) lúc này trở thành âm tiết đầu và ngược lại như vậy với âm tiết (1). Cũng tương tự như vậy, với *"đầu tiên"* là *"tiền đâu"*.

Người miền Trung và miền Nam (có thể vì số thanh [dấu] ít hơn), nên lại sử dụng phương thức khá triệt để: khi nói lái, người ta giữ phụ âm đầu và chuyển cả phần nguyên âm ghép với phụ âm đó.

Ví dụ: th(1)/*ầy(1)* gi(2)/*áo(2)* → th(1)/*áo(2)* gi(2)/*ày(1)*

Cũng tương tự như vậy, ta có: bí mật → *bật mí*; bự thiệt → *biệt thự*

Như vậy, theo cách nói lái miền Trung và miền Nam, hầu hết các từ song tiết đều có thể nói lái được. Cách nói lái của miền Bắc không thật xác đáng với những từ song tiết cùng thanh (cùng dấu), thao tác đó chỉ đạt được kết quả là đảo vị trí của các từ.

Ví dụ:

- thanh niên → *niên thanh*, (miền Trung và miền Nam là "thiên nanh")

- bờ hồ → *hồ bờ* v.v... (miền Trung, miền Nam: "*bồ hờ*")

Một số từ nói lái đã được trở thành thông dụng, nhiều người sử dụng mà không quan tâm đến nguồn gốc của nó như *"bật mí"* với ý nghĩa là *"tiết lộ bí mật"*, vấn đề *"đầu tiên"* (vấn đề *"tiền đâu"*)...

Tuy khá phổ biến trong các tầng lớp xã hội, nói lái chỉ là một dạng văn nói, được sử dụng chủ yếu với mục đích bông đua, gây cười. Cũng có một số trường hợp, nói lái được sử dụng để giữ bí mật trong một nhóm người. Thông thường, nói lái được sử dụng

trong môi trường bạn bè, đồng nghiệp, đặc biệt là trong giới trẻ, thanh thiếu niên, học sinh, sinh viên. Hiếm khi được sử dụng trong cách nói hành chính, nghiêm túc. Điều này không có nghĩa là những người nghiêm túc, trí thức không sử dụng verlan. Trong thực tế, chúng tôi gặp rất nhiều trí thức, chính khách sử dụng nói lái khi nói chuyện, vui đùa với bạn bè, đồng nghiệp. Họ thường nói lái để tránh đề cập đến những từ phàm tục, ngại nhắc đến.

Việc sử dụng nói lái như đã đề cập trên, mang màu sắc vùng miền, phương ngữ. Theo chúng tôi được biết, dân miền Trung và miền Nam nói lái nhiều hơn dân miền Bắc. Điều này có thể giải thích qua các quy tắc nói lái của các vùng miền. Cách nói lái của miền Trung và miền Nam "triệt để" hơn, dạng nói lái khác biệt hơn, nên có lẽ người sử dụng và người nghe, khi giải mã được, cảm thấy thú vị hơn.

II. Verlan, hay cách nói lái của người Pháp

Người Pháp vốn nổi tiếng về khả năng sử dụng các trò chơi chữ, cũng có phương thức nói lái. Trong tiếng Pháp, phương thức này được gọi là verlan. Ngay thuật ngữ này cũng là một hiện tượng nói lái. Nguồn gốc của từ verlan là trạng ngữ "*à l'envers*" (đảo ngược), được chuyển thành *vers l'en (à)* rồi dần dần biến thành *verlan.* Verlan tiếng Pháp xuất hiện ngay từ thời Trung cổ, khi nhân vật Tristan trong truyện "*Tristan et Iseult*" đã xưng danh là Tantri để tránh bị phát hiện. Tuy nhiên, phải đến những năm 1930, verlan được sử dụng ở các vùng ngoại ô Pháp, và đến cuối thập kỷ 70 của thế kỷ 20 mới được sử dụng tương đối rộng rãi, đặc biệt là một số ca sĩ và đạo diễn (như Renaud Sedan với Laisse béton [laisse tomber], hay Jacques Dutronc "*j'avais la vellecère qui zé fait des gueuvas*" [j'avais la cervelle qui faisait des vagues], hay Claude Zidi vơi "Les ripoux" [les pouris].

Từ thập kỷ 80, 90 đến nay, nhiều từ verlan đã được sử dụng rộng rãi trong văn nói, nhất là trong thế hệ trẻ. Nhạc ráp cũng có nhiều đóng góp cho sự phát triển và sử dụng rộng rãi các yếu tố verlan ở Pháp. Cho đến nay, nhiều yếu tố verlan được hầu hết các thành phần trong xã hội biết đến và ít nhiều sử dụng, nhất là trong khi viết SMS (gọn dễ gõ trên bàn phím máy điện thoại di động)...

Cũng có thể coi verlan là một phương tức cấu tạo từ mới. Người Pháp cũng có nhiều kiểu verlan khác nhau. Tuy không có một quy tắc chính thức nào, nhưng, đúng như tên gọi *verlan (à l'envers)*, người ta thường đảo các âm tiết của từ.

Verlan của các từ song tiết là trường hợp đơn giản nhất: âm tiết cuối được đặt lên đầu, còn âm tiết đầu lại đặt vào cuối từ. Đây là dạng cơ bản, truyền thống nhất của nói lái tiếng Pháp.

Ví dụ: - laisse tom*ber* → laisse *bé*ton

- les pour*ris* → les *ri*poux

- clo*char*d → *char*clo

- biz*arre* → *zar*bi

Theo cách nói lái truyền thống, người ta không thể nói lái các từ đơn âm tiết. Vì vậy, chỉ có khả năng đảo âm vị của những từ này. Thông thường, người ta đánh vần ngược từ đó, để ghi lại trong văn viết, có thể phải thay đổi dạng chữ viết gốc của từ bằng cách thêm hoặc bớt chữ cái. Để dễ nghe, người ta thường thêm *eu* vào phụ âm cuối của từ gốc khi phụ âm này đứng trước một phụ âm khác hoặc lược bỏ nguyên âm chính của từ.

Chẳng hạn: fête → *teuf ~~(ê)~~*

mec → *keum ~~(é)~~*

Để tránh lược âm và tránh kết thúc từ bằng một số phụ âm gây hẫng hụt, người ta thêm nguyên âm vào sau phụ âm đó.

Ví dụ: ça → *asse* (comme ça →com*asse*)

sac – *keuss*

Có lẽ để dễ đọc, người ta có thể giản lược các tổ hợp phụ âm kép hoặc âm tiết thành phụ âm đơn:

Ví dụ: flic → keufli → *keuf*

femme /fam/ → meufa → *meuf*

Các từ đa âm tiết (ba âm tiết trở lên), người Pháp có nhiều cách nói lái. Thông thường, đối với những từ có số âm tiết là số lẻ, âm tiết chính giữa sẽ làm trục để đảo chiều các âm tiết khác đối xứng nhau, những âm tiết cuối lên đầu từ còn những âm tiết đầu lại được đặt cuối từ.

Ví dụ: carnaval gồm 3 âm tiết *car /na/ val* → *valnacar*

Tuy nhiên, việc đảo âm tiết của những từ đa âm tiết có thể được thực hiện một cách tuỳ tiện, chủ yếu để người khác dễ nghe. Lược âm cũng là một phương thức.

Ví dụ: voiture (voi /tu/ re) lẽ được chuyển thành *retuvoi*, nhưng người Pháp lại nói lái thành *turvoi*, nguyên âm "*e*" bị giản lược. Trường hợp cigarette (ci /ga/ rette) lẽ ra nói lái thành *retgaci*, nhưng trong thực tế lại được chuyển thành *garet'ci*, chỉ có âm tiết đầu được chuyển vào cuối từ.

Cũng có những dạng *verlan* đặc biệt, với những âm tiết ít gặp trong tiếng Pháp

Ví dụ: - n'importe quoi được nói lái thành *porte-ninwak* hay *portnawak,*

- à poil → à *walp* (à *wal-pé*)

Cũng như trong tiếng Việt, một số từ *verlan* được sử dụng một cách rộng rãi, đến mức người ta quên mất gốc nói lái của chúng.

Ví dụ: jobard được nói lái thành *barjo*, ngày nay được giới trẻ sử dụng nhiều hơn từ gốc của nó.

Ở Pháp, có lẽ verlan mang đậm tính xã hội. Verlan được sử dụng khá rộng rãi trong giới trẻ, đặc biệt là con em các gia đình nhập cư từ châu Phi. Nhạc ráp sử dụng rất nhiều verlan, hiện nay giới trẻ nói chung và giới trẻ ở Pháp nói riêng đang rất chuộng loại nhạc này, nên verlan ngày càng được phổ biến, vượt qua các rào cản về nguồn gốc. Một số từ, như đã nêu, đã trở thành những yếu tố từ vựng chung của xã hội.

III. Thử so sánh nói lái và verlan

Như vậy, chúng ta có thể thấy rằng, cả hai phương thức nói lái này đều dựa trên nguyên tắc *verlan* (*à l'envers*) là đảo ngược, chủ yếu là đảo ngược âm tiết. Tuy nhiên, cũng có những khác biệt sau:

- nói lái chỉ thực hiện ở cấp độ âm tiết, với các từ hoặc các tổ hợp song tiết hoặc cao hơn, nhưng không thực hiện được với các từ đơn âm tiết;

- verlan thể thực được ở cả cấp độ âm tiết và âm vị, nên có thể dùng verlan nói lái các từ đơn âm tiết bằng cách đảo âm vị;

- tiếng Việt là ngôn ngữ có thanh điệu (dấu), nói lái được kết hợp cả đảo vị trí và đổi thanh điệu để tạo ra những yếu tố mới lạ hơn, điều này không xảy ra với verlan tiếng Pháp;

- người ta có thể thay, thêm hoặc lược âm (nguyên âm/ phụ âm) trong verlan, nhưng trong nói lái tiếng Việt, các âm đều được giữ nguyên;

- nói lái tiếng Việt có nhiều dấu ấn phương ngữ, vùng miền, còn verlan mang tính nguồn gốc, xã hội nhiều hơn;

- nói lái tiếng Việt được nhiều tầng lớp sử dụng, trong môi trường thân mật bạn bè với mục đích gây cười, bông đùa hoặc tránh các từ phàm tục. Verlan thường được thanh thiếu niên, sinh viên sử dụng, đặc biệt ở các vùng ngoại ô, các thành phần xã hội khác ít sử dụng;

- verlan được sử dụng nhiều trong nhạc ráp, còn nói lái có xuất hiện trong một số bài thơ trào phúng, bông đùa...

KẾT LUẬN

Để kết thúc bài viết này, chúng tôi có thể khẳng định rằng nói lái và verlan là những hiện tượng ngôn ngữ đáng được chú ý. Với cương vị là giáo viên dạy tiếng cho đối tượng chuyên ngoại ngữ, chúng ta không nên bỏ qua, mà cũng cần phải giúp sinh viên cảm nhận được những sắc thái độc đáo trong hai ngôn ngữ.

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. **Đinh Lư Giang** (2004): "Khảo sát hiện tượng verlan (từ đảo) trong tiếng Pháp". Tạp chí Ngôn ngữ số 8 (183) – 2004, Hà Nội.
2. **François-Geiger D.** (1990): "Panorama des argots contemporains". Tạp chí Langue francaise, N° 6/ 1990, Paris.
3. **Mittérand H.** (1971): Les mots francais, Coll. "Que sais-je". PUF, Paris.
4. **Nguyễn Văn Khang** (2001): Tiếng lóng việt Nam. Nxb. Khoa học Xã hội, Hà Nội.
5. **Sauvageot A.** (1970): Portrait du vocabulaire francais. PUF, Paris.